

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2020 • Sayı: 54

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2020 - Sayı: 54 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.
Vakıflar Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Burhan ERSOY

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editör

Hüseyin ÇINAR

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Teknik Editör

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof.Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof.Dr. Suraiya FAROQHI	İbn Haldun Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELE ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aşıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİİLDİZ	Hacattepe Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakıf/ Yunanistan

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı No.:10 06050 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vqm.gov.tr • web: www.vgm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

İÇİNDEKİLER / CONTENT

XIII. Asırdan Günümüze Sivas'ta Bir Rum Abdal: Şeyh Erzurumî ve Zaviyesi 9	9
A Rumelian Abdal in Sivas from the 13th Century to the Present: Sheikh Erzurumî and His Lodge	
Saim Savaş - Pınar Savaş	
Hatunsaray-Şeyh Şibli Zaviyesi'ne Dair Yeni Bir Kaynak: Karamanoğlu I. Süleyman Bey'in Vakfiyesi29	29
A New Source About Hatunsaray-Sheikh Shibli Zawiya: Waqfiyya of Karamanoglu Suleiman I	
Ayşe Değerli - Yusuf Küçükdağ	
Ömer Paşa Ve Elmalı'daki Vakfı Üzerine Bazı Tespitler41	41
Some Observations on Ömer Pasha and His Waqf in Elmalı	
Hatice Durgun	
Hamid-ili'nde Ulaşım Sistemi ve Zaviyeler59	59
Transportation System and Zaviyahs in Hamid-ili	
İlker Yiğit	
XVI-XVIII. Yüzyıllarda Üsküp ve Manastır'da Kurulan Sıbyan Mektebi Vakıfları87	87
Waqfs Established for the Primary School in Skopje and Bitola in the XVI-XVIIIth Centuries	
Mumin Omerov	
Mevlâna'nın Torunlarından Pir Hüseyin Efendi'nin Hayatı ve Vakıfları99	99
The Life and Waqfs of Pir Hüseyin Efendi, One of Mevlâna's Grandsons	
Hamit Şafakcı	
Manisa'daki Hâtûniye, Sultâniye ve Murâdiye Külliyelerinin 1764-1765 Tarihli Tamirâtları113	113
The Repairs of Hâtûniye, Sultâniye and Murâdiye Complexes in Manisa Dated 1764-1765	
Ertan Gökmen	
19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)139	139
Ottoman Waqf Agricultural Enterprises Structure and Problems in the 19th Century: (Example of Edremid, Kemeredremid, Ayvalık, Ayvacık)	
Nihal Cihan Temizer - Said Öztürk	
Mazbut Vakıfların Günümüz Hayır Hizmetleri161	161
Contemporary Philanthropic Services of Mazbut Waqfs	
Eyüp Sabri Kala	
Amasya Kumacık Hamamının İlk İnşasındaki Planına Dair Bir Değerlendirme185	185
An Evaluation of the First Construction Plan of Amasya Kumacık Bath	
Sibel Yazar	
Kastamonu Turnalı Camii'nde Candaroğulları Ve Osmanlılar Zamanına Ait Yeni Bulunmuş Vakıf Hatim Cüzleri201	201
The New-Found Koranic Waqf Fascicules from the Candarids and the Ottoman Periods in Turnali Mosque of Kastamonu	
Cevdet Yakupoğlu - Namiq Musalı	
Kocaeli Hereke Dokuma Fabrikası Yerleşkesi'ndeki Hümâyûn Camii235	235
Imperial Mosque in Kocaeli Hereke Weaving Factory	
Saliha Tanık	
Yunt Dağı Karakılınçlı Köyü Camii'nde Yazının Bezeme unsuru Olarak Kullanımı ve Yapının Mimari Analizi257	257
The Use of Script as Decoration Element in Yunt Mountain Karakılınçlı Village Mosque and Architectural Analysis of The Structure	
Ramazan Uykur	
Kitâbiyât / Book Review283	283
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi284	284
Yılmaz Kurt	
Balat ve Çine Vakıfları286	286
Hasan Demirtaş	
Vefayât / Obituary289	289
Kendi Dünyasında Bir Seyyah, Sanat Tarihinin İzinde Bir Hoca: Mehmet Fatih Müderrisoğlu	
Mehmet Kurtoğlu - Faruk Bürkük	
Mehmet Çetin'in Ardından.....299	299
Murat Yılmaz	

Amasya Kumacık Hamamının İlk İnşasındaki Planına Dair Bir Değerlendirme*

Sibel Yazar**

Öz

Yerleşim olarak varlığı çok eskilere dayanan Amasya, Türklerin Anadolu'ya hakimiyetinden sonra Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı idarelerinde yönetilmiş ve özellikle Osmanlı döneminde bir şehzade sancağı olarak oldukça gelişerek ayrı bir önem kazanmıştır. Farklı dönemlerden pek çok yapının yer aldığı Amasya'da bu yapılardan pek çoğu günümüze ulaşabilmiştir.

Amasya il merkezi Bayezid Paşa Mahallesinde yer alan Kumacık Hamamının Ayas Ağa külliyesine ait vakıf defterindeki kayda göre, 1495 yılında külliye gelir getirmek üzere ayrı bir yerde arazi satın alınarak inşa edildiği bilinmektedir. Hamam, inşa sürecinden sonra farklı zamanlarda değişiklikler geçirerek günümüze ulaşmış bir yapıdır. Kareye yakın planlı ve kubbeye örtülü soyunmalık, dar bir koridor şeklinde düzenlenmiş düz tavanlı bir ılıklik ve dört eyvanlı üç köşe halvet hücreli sıcaklık bölümünden oluşmaktadır. Yapının inşasından sonra üç bölümde de değişiklikler yapılmış, hamam gerek plan gerekse görünüş yönüyle günümüze farklı bir şekilde ulaşmıştır. Bu çalışmada Kumacık hamamı tanımlanarak günümüze kadar geçirdiği değişiklikler anlatılacak, eski belge ve bilgilere dayanılarak yapının orijinal planı hakkında önerme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Kumacık Hamamı, Osmanlı Devleti, Mimari

An Evaluation of the First Construction Plan of Amasya Kumacık Bath

Abstract

The existence of Amasya as a settlement dates back to very old times. After the domination of Turks in Anatolia, Amasya was ruled by Danişmendli, Seljuk and Ottoman administrations, and it gained a special importance after becoming a sanjak during the Ottoman period. In Amasya, many historical buildings from different periods are located some of which have survived with its entirety to the present day. It is known from the Ayas Ağa waqf registers that Kumacık Bath, located in Bayezid Pasha District of Amasya city, was built in 1495 on a separate land purchased in order to generate income for the Ayas Ağa waqf complex. Kumacık bath has survived to the present day that was gone through different structural changes along its life time after its first construction.

It has a near-square ground plan and consists of a dome-covered changing room (apoditerium), a warm-water room (epidarium) with a flat ceiling aranged in a narrow corridor and a hot-water room (caldarium) with four iwans and three-cornered khalwa cells (private rooms). After the construction of the building, changes were made in all three sections, and the bathhouse (hamam) has reached the present day in a different way, both in terms of plan and appearance. In this study, Kumacık bath is described and the changes it has undergone to date has been explained, and a proposal put forward about the original plan of the building based on the old documents and information.

Keywords: Amasya, Kumacık Bath, Ottoman State, Architecture

* DOI: 10.16971/vakiflar.687583

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2020 / February 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Temmuz 2020 / July 2020

** Dr. Öğretim Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Mimarlık, Tasarım ve Güzel Sanatlar Fakültesi; sibel.yazar@kapadokya.edu.tr;

ORCID: 0000-0002-0841

Giriş

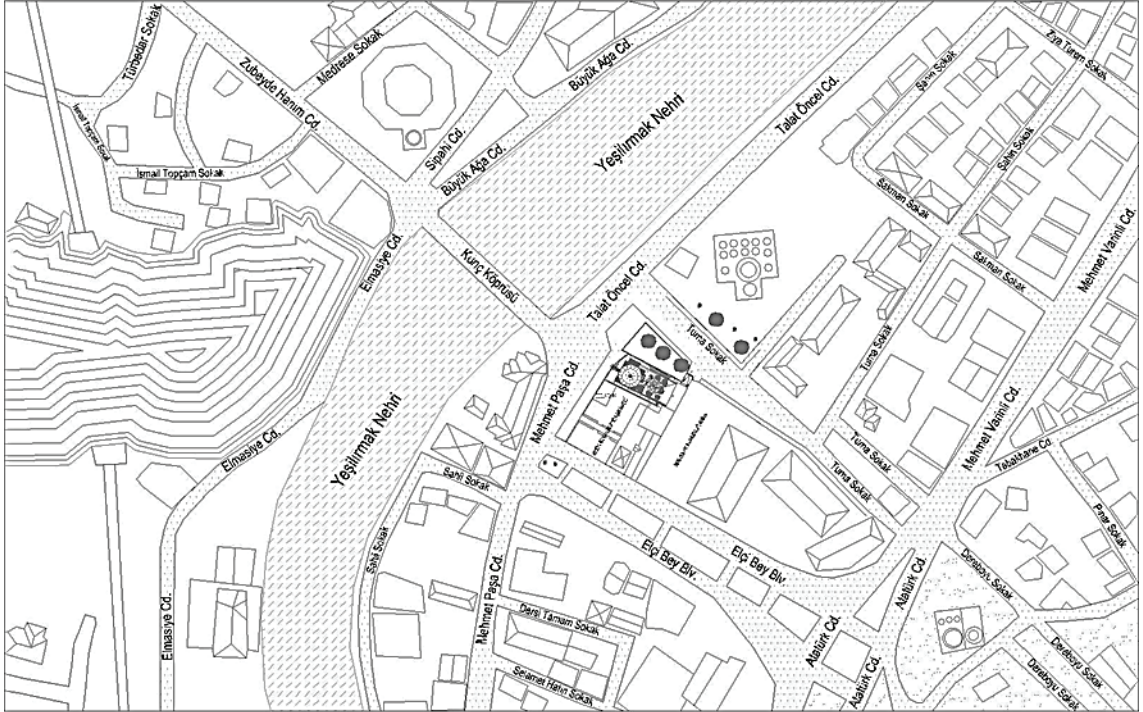
Yeşilirmak'ı çevreleyen dar vadinin içinde konumlanan Amasya'nın ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte geçmişinin Hititler dönemine kadar gittiği düşünülmektedir. Roma döneminde pis-koposluk merkezi olarak önem kazanan Amasya sırası ile Araplar ve Bizanslılar tarafından yönetildikten sonra Türklerin idaresine geçmiştir. Fetih tarihi belli olmamakla birlikte 11.yüzyılda Danişmendli daha sonra Selçuklu ve Moğol yönetimine girdiği ve en son 1398'de Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı idaresine katıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde şehzade sancağı olarak önemli bir yerleşim yeri olan Amasya Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında il olmuştur (Şahin ve Emecen, 1991: 1).

Amasya Türkler tarafından alınışının ardından Danişmendlilerin merkezi olmuş ve daha sonra Osmanlı'nın Rum Eyaletinin Paşa Sancağı konumuna getirilmiştir (Gürbüz, 1993: 19-37). Bu dönemlerde şehirde pek çok imar faaliyeti gerçekleştirilmiş ve bunlardan birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu çalışmaya konu olan Kumacık Hamamı Amasya merkezde bulunan ve 15. Yüzyıl sonundan günümüze kadar gelen yapılardan biridir.

1. Amasya Kumacık Hamamı Yeri ve Durumu

Hamam Amasya merkez Bayezid Paşa Mahallesi'nde, Kuşç köprüsü karşısında ve Bayezid Paşa Camii'nin batı tarafında yer almaktadır (Plan 1). Yapı 1979 yılında 139 ada 2 parsel ve 53 envanter numarası ile tescil edilmiştir.¹

Plan 1. Amasya Kumacık Hamamı vaziyet planı (dad Mimarlık)

2. Yapıyla İlgili Kaynaklar

İnşa kitabesi bulunmayan yapı, Ayas Ağa Külliyesi'ne gelir getirmek üzere külliyyeden ayrı bir yerde Kocacık lakabıyla anılan Hoca Ahmed Çelebi –Zade Hoca Mehmed Çelebi'den satın alınan arazi üzerine inşa edilmesinden dolayı önceleri "Kocacık", daha sonraları ise "Kocacık Hamamı" olarak anılmaya başlanmıştır. Bazı eski kaynaklarda ise ismi "Ayas Ağa Hamamı" olarak geçmektedir (Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, 2007: 89; Uraz, 1994: 455).

Ayas Ağa, II. Bayezid'in Amasya'daki şehzadeliliği sırasında kapı ağalarından biri olan ve "Küçük Kapı Ağası" olarak bilinen kişidir. Amasya'nın Danişmendli hakimiyeti sırasında Danişmendli Melik Gazi tarafından Şamlar Mahallesi'nde yaptırılan cami ve türbesinin harabe haline gelmesi sebebiyle Ayas Ağa'nın bu cami üzerine 1495 yılında cami, medrese ve sıbyan mektebinden oluşan bir külliye inşa ettirdiği bilinmektedir (Tan, 2007: 19).

Bu külliyyeye ait 582 numaralı vakıf defterinin 189.sayfasının 125'inci sırasında Ayas Ağa Vakfı adı ile 1495 yılına ait vakıf kaydı bulunmaktadır. Burada vakfa ait bilgiler verilirken Ayas Ağanın yaptırdığı yapılar arasında vakfa akar olarak yapılan Kumacık hamamından bahsedilmekte ve inşası için arazinin kimden alındığına da değinilmektedir.

Tan vakfın konu ile ilgili olan kısmını aşağıdaki şekilde okumuştur:

" - Onlarda Ber-vech-i atidir-

1. Amasya beldesi haricinde Hunc köprü nam ile maruf köprü başında ve vesika'i seriyye-nen natk bulunduğu vechile fahrülekabiri velayan kocacık veledi nam ile meşhur Hoca Mehmet ile hoca Ahmetden iştira ettiği mülkinde bina ettiği hamamın tamamıdır.
2. Mezkur hamamın şark tarafında kain sekiz odanın tamamı zikrolunan Hamam ve sekiz oda mezbur belde banilerinin ismi ile meşhur olduklarından tahdidden müstağnilerdir. Mumaileyh vakıf bunları cümle hudud ve hukuk ve teraik merafik ve tevabi ve levahiki ve ark yeri ve buradan hamama ve hamamdan nehri kebire akan suyun mecrası ve içinde mezbur su akan bahçe ve dahil ve hariç ve muttasıl ve munfasıl ve vücu ve esbabın sonuna kadar bütün hakları ile birlikte mezbur belde haricinde şamlılar mahallesinde bina sonra kişinin sadakasının gölgesinde bulunduğu günde Cenabı hakkın rızasını dileyerek vakfettiği mescidin ve mektebin mesalihine vakfetti ve mescid ve mekteb banilerinin ismi ile meşhur olduklarından tahdidden müstağnilerdir." (Tan, 2007: 301)²

3. Yapının Tarihi ve Banisi

Kumacık Hamamı'na ait bir kitabe olmamasına rağmen yukarıda da belirtildiği üzere Ayas Ağa Külliyesi ile birlikte yapıldığı var olan vakfiye kaydından da anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre Ayas Ağa baniliğinde 1495 tarihinde külliyyeden ayrı bir yerde inşa ettirilerek bu külliyyeye vakfedildiği bilinmektedir fakat mimarı hakkında bir bilgi mevcut değildir.

4. Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Günümüzdeki Durumu

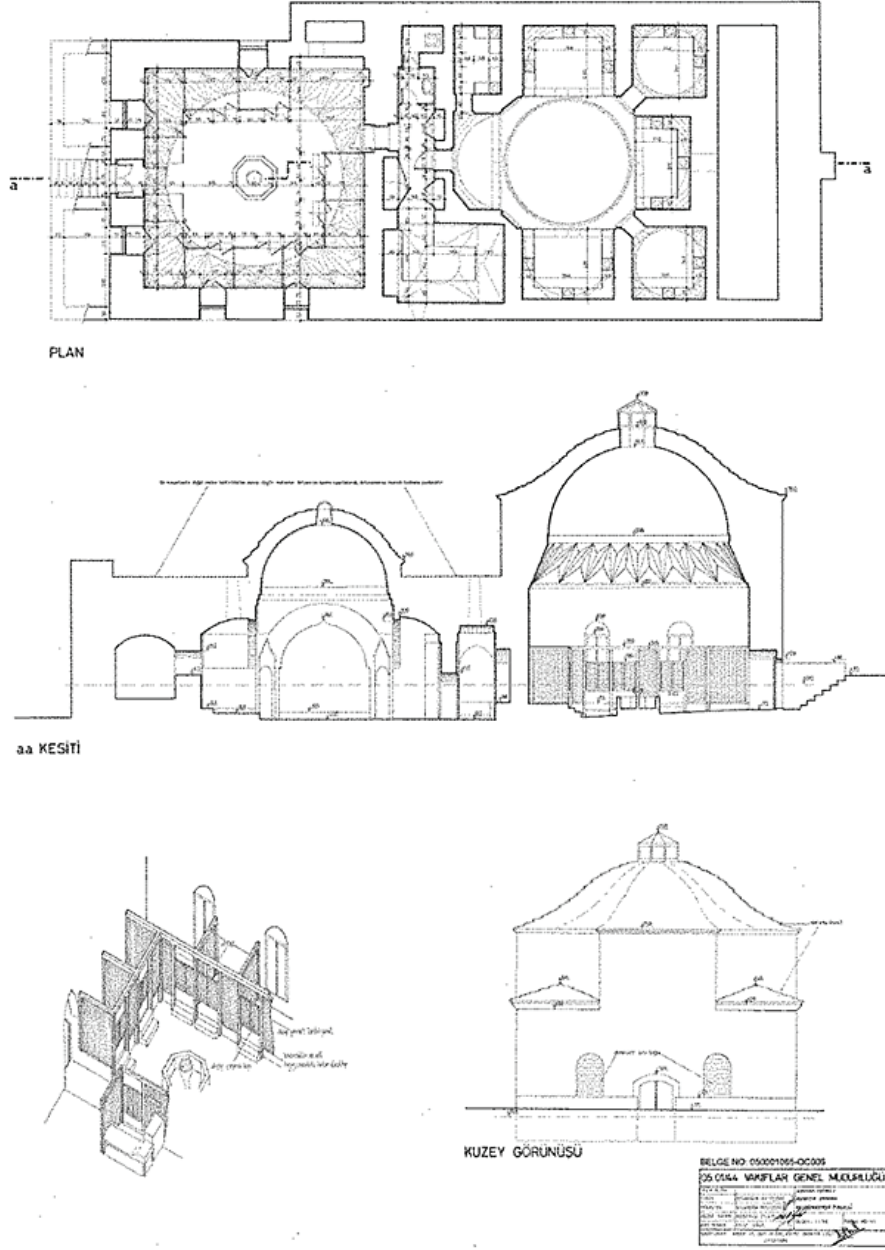
Kumacık Hamamı'nın 1990 yılına kadar olan süreçte bazı değişiklikler geçirmiş olması muhtemeldir fakat bu konuda yazılı bir belge mevcut değildir. Hamama ait 1930 tarihli bir plan, biri 1957 yılına ait diğeri tarihsiz olmak üzere iki eski fotoğrafı bulunmaktadır. 1990 yılında ise bir restorasyon projesi hazırlanmış ve bu restorasyon sırasında bazı değişiklikler yapıldığı görülmüştür (Plan 2). Yapıya ait restorasyon pro-

² Tan (2007: 301)'deki dipnottan tespit edilen düzeltmeler yapılarak aktarılmıştır.

Amasya Kumacık Hamamının İlk İnşasındaki Planına Dair Bir Değerlendirme

jesinde soyunmalık kısmını örten kubbenin merkezinde sekizgen bir aydınlık fenerinin çizilmiştir fakat bunun uygulanmadığını Uraz'ın tezindeki anlatımından öğrenmekteyiz. Kubbe ortasındaki açıklık günümüzde de düz bir camla örtülü durumdadır. Soyunmalık bölümünde günümüzde kapalı olan pencereler bu restorasyon sırasında açılmıştır (Uraz, 1994: 495). 1990 yılında başlayan restorasyon birkaç yıl devam etmiştir. Daha sonrasında ise günümüze kadar olan süreçte yapılan bazı müdahalelerde soyunmalık pencerelerinin biri hariç hepsi kapatılmıştır. Yapı günümüzde ayakta olup yıpranan bazı bölümlerinin restorasyonu için kapalı durumdadır.

AMASYA_MERKEZ KUMACIK HAMAMI RESTORASYON PROJESİ

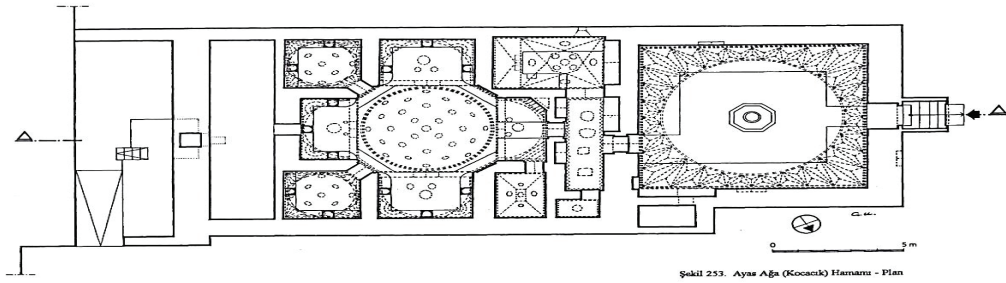
Plan 2. Amasya Kumacık Hamamı 1990 yılı restorasyon plan ve kesitleri (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

5. Yapının Tanımı

Yapı güneydoğu kuzeybatı yönünde inşa edilmiştir. Günümüzde yol zemin seviyesinden aşağıda kalan Kumacık hamamına merdivenle inilen bir girişle ulaşılmaktadır (Fotoğraf 1). Hamam soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan ve Osmanlı dönemi hamamlarının genel özelliklerini yansıtan bir karaktere sahiptir (Plan 3). Yapı malzemesi olarak duvar örgüsünde moloz taş kullanılmış ve üzerine derz yapılmıştır. Kubbe kasnağının örgüsünde ise biri kalın olmak üzere iki sıra tuğla kuşağı yer almaktadır. Kubbe altında tuğla kirpi saçak kullanılmış, kubbelerin üzeri kiremitle kaplanmıştır.

Fotoğraf 1. Amasya Kumacık Hamamı giriş cephesi

Plan 3. Amasya Kumacık Hamamı planı (Uraz, 1994: 564)

Yapının kuzeybatı yönünde yer alan basık kemerli kapısından girildiğinde dar bir boşluktan sonra ikinci bir kapı daha bulunmaktadır. Bu ikinci kapı kare planlı üzeri kubbeli soyunmalık kısmına açılmaktadır. Soyunmalık kısmı sonradan yapılan ahşap soyunma kabinleri ile çevrelenmiş ve önlerinde mermer kaplı bir seki oluşturulmuştur (Fotoğraf 2). Zemin de aynı şekilde mermer ile kaplanmış durumdadır. Girişin sağ tarafında yer alan ahşap merdivenler kabinlerin üzerinde yer alan şirvan katna çıkışı sağlamaktadır. Soyunmalığın kuzeydoğu köşesinde çamaşırhane olarak kullanılan bir bölüm ve arkasında depo olarak

işlev gören bir mekan oluşturulmuştur. Bu bölümün cephesinde sonradan açılan pencere izleri dışarıdan görülmektedir. Pencereler daha sonra kapatılmış, sadece giriş kapısının sağında yer alan pencere açık bırakılmıştır. Mekanın ortasında sonradan yapılan sekizgen formlu fiskiyeli bir havuz yer almaktadır. Soyunmalığın yüksek tutulan sekizgen formlu kasnağının iç yüzeyinde Türk üçgenleri oluşturularak kubbeğe geçiş sağlanmıştır (Fotoğraf 3). Kubbenin ortasında sekizgen formlu bir aydınlık açıklığı yer almakta olup üzeri camla kapatılmış durumdadır. Soyunmalık mekanının duvarları sıva üzeri beyaz boyalıdır.

Fotoğraf 2 – 3. Amasya Kumacık Hamamı soyunmalık bölümü ve kubbeye geçiş sistemi

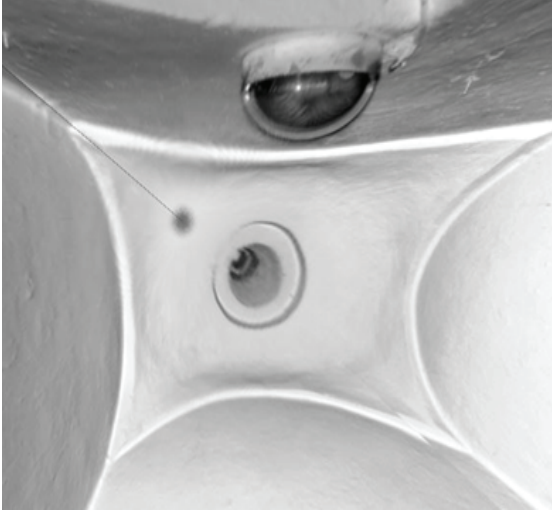
Hamamın ılıklığa geçiş soyunmalığın güneydoğu duvarının kuzey doğu yönüne yakın konumlanan sivri kemerli bir kapı açıklığından sağlanmaktadır (Fotoğraf 4). Kapının üzerinde görülen delik izi soğukluğun nemini atmak için açılan baca yeri olmalıdır. Kapının ılıklik bölümündeki yüzeyinin sağ ve solunda sivri kemerli birer niş yer almaktadır. Kuzeydoğu -güneybatı yönünde uzanan bir koridor şeklindeki mekanın üzeri düz tavanlıdır. ılıklik mekanı bu tavanda yer alan yuvarlak biçimli dört açıklık ile aydınlatılmaktadır. (Fotoğraf 5). Tavan eteğini dört yönden zikzak şeklinde süs kuşağı dolaşmaktadır. ılıklikın güneybatı ucunda kuzeybatı –güneydoğu yönünde, günümüzde havuz olarak kullanılan dikdörtgen bir mekan bulunmaktadır. Bu mekana yedi basamak merdivenle çıkılmaktadır (Fotoğraf 6). Havuzun tüm yüzeyi fayansla kaplanmıştır (Fotoğraf 7). Tavanı yıldız tonoz ile örtülü mekan tonozla açılan beş aydınlık açıklığı ve güneybatı duvarında bir mazgal pencere ile aydınlatılmıştır (Fotoğraf 8). Mekanın kuzeybatı ve güneydoğu duvarlarında birer sağır sivri kemer bulunmaktadır. ılıklikın kuzeydoğu köşesinde ise tuvalet için küçük bir mekan oluşturulmuş ve üzeri tonoz ile örtülmüştür (Fotoğraf 9). ılıklik bölümünün zemini mermer, duvarları ise değişik seviyelerde mermer, fayans ve sıva ile kaplanmıştır.

Fotoğraf 4–5–6. Amasya Kumacık Hamamı ılıklik kapısı, tavanı ve havuzun merdivenleri

Fotoğraf 7– 8. Amasya Kumacak Hamamı ılıklik bölümündeki havuzun görünüşleri

Fotoğraf 9 – 10. Amasya Kumacak Hamamı tuvalet mekanı üst örtüsü ve sıcaklığa giriş kapısı

Ilıklık mekanın güneydoğu duvarının ortasında yer alan yuvarlak kemerli dar bir açıklıktan sıcaklık mekanın kuzeybatı yönündeki eyvanına girilmektedir (Fotoğraf 10). Sıcaklık bölümü dört eyvanlı üç köşe halvet hücreli bir plan şemasına sahiptir. Kapının üzerinde yukarı doğru daralan zikzak şeklinde bir düzenleme vardır. Sıcaklığın kuzey köşesinde yer alan halvet hücresi günümüzde tıraşlık olarak kullanılmaktadır. Bu odaya giriş kuzeybatı eyvanının kuzeydoğu duvarı köşesindeki açıklıktan sağlanmaktadır. (Fotoğraf 11). Girişin güneybatı yönündeki nişinin altında ise pvc malzeme ile çevrilmiş bir yıkanma bölümü yer almaktadır. Bu bölümün içerisinde bir seki ve ortasında sekiye gömülü şekilde bir kurna yer almaktadır. Sıcaklığın ana eksenlerinde yer alan dikdörtgen planlı eyvanlar kaş kemer görüntüsü verilen sivri kemerlerle düzgün olmayan sekizgen planlı orta bölüme açılmaktadır. Kuzeybatı yönündeki eyvan diğerlerine göre daha dardır. Eyvanların üzeri yarım kubbeler ile örtülmüştür. Giriş bölümünün kemeri ile yan eyvanların kemerleri arasında kalan pahlanmış yüzeylerde dikdörtgen bir silme çerçeve içinde içte sağır birer kemer, dışta ise diğer hücre girişlerinde olduğu gibi yukarı doğru daralan zikzak şeklinde sağır nişler yapılmıştır (Fotoğraf 12). Bu nişlerin zeminlerinde kısa sekiler oluşturularak ortalarına birer kurna yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 11 – 12. Amasya Kumacık Hamamı traşlık ve sıcaklık girişindeki eyvanın kemer ve nişleri

Girişin karşısında, güneydoğu yönünde yer alan eyvanın iki yanında birer köşe hücresi bulunmakta (Fotoğraf 13), kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde karşılıklı birer eyvan daha yer almaktadır (Fotoğraf 14, 15). Eyvanların köşelerinde içleri mukarnas dizili tromplar oluşturulmuştur (Fotoğraf 16). Eyvan kubbelerinin üzerinde birer aydınlık açıklığı ve yanlarında ikişer filgözü açıklık bulunmaktadır. Zeminde ise üç yönde belirli yükseklikte mermer kaplamalı sekiler oluşturularak kurnalar bu sekilerin içine gömülü şekilde yerleştirilmiştir. Girişin karşısında yer alan güneydoğu eyvanın duvarının ortasında yer alan dikdörtgen pencere su deposuna açılmaktadır (Fotoğraf 13). Orta mekan üzerinde aydınlık açıklıkları olan kubbeye örtülmüştür. Kubbeye iki kademeli yuvarlak kasnak üzerine pandantif ile geçilmiş, zemine sekizgen formlu büyük bir göbek taşı yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 13 – 14. Amasya Kumacık Hamamı sıcaklık bölümü güneydoğu eyvan ve güneybatı eyvanı görünüşleri

Fotoğraf 15 – 16. Amasya Kumacık Hamamı sıcaklık bölümü kuzeydoğu eyvanı ve kubbeye geçiş trompu

Halvet hücrelerine köşelerin pahlanmasıyla oluşturulan yuvarlak kemerli açıklıklar vasıtasıyla girilmektedir. Kapıların üzeri yukarı doğru daralan karşılıklı zikzak şeklinde oluşturulmuş alınlık silmesi ile hareketlendirilmiştir. Doğu yönündeki hücrenin üzeri sekizgen kasnak üzerine dilimli tromplarla geçilen kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin merkezinde aydınlatma için fil gözü açıklıkları bulunmaktadır (Fotoğraf 17). Bu halvet hücresi özgün işlevinde kullanılmaya devam etmektedir. Duvarlar belirli seviyeye kadar mermerle kaplanmış, zeminden belirli mesafede oluşturulan mermer kaplamalı sekiler üzerine kurnalar yerleştirilmiştir. Güney yönündeki hücre günümüzde sauna olarak kullanılmakta olup tüm zemin ahşap ile kaplı durumdadır (Fotoğraf 18). Hücre dıştan kubbeye örtülüdür.

Fotoğraf 17- 18. Amasya Kumacık Hamamı sıcaklık bölümünün doğu ve güney hücrelerinin iç görünüşleri

Hamamın sıcaklık bölümünün güneydoğu ucunda yer alan külhan bölümünün duvarları moloz taş örgülüdür ve üzeri ahşap karkas ile kapatılmıştır. Külhana giriş kuzeydoğu yönündeki sokaktan sağlanmaktadır. Külhana yerleştirilmiş olan kazanın hemen önünde tuğla malzeme ile yapılmış kemerli girişi olan cehennemlik yer almaktadır. Cehennemlik üzerinde tuğladan yapılmış bir baca bulunmaktadır.

Yapıya dışarıdan bakıldığında soğukluk bölümünün duvarlarında açılan tuğla alınlıklı sivri kemerli pencelelerin daha sonradan içlerinin tuğla malzeme ile kapatıldığı görülmektedir. Soyunmalığın depo olarak kullanılan bölümünde bir havalandırma boşluğu bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünün güneybatı duvarına cephe boyunca su künkleri yerleştirilmiştir. Hamamın kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde birer çörtlen yer almaktadır. Yapının kuzeydoğu duvarına bitişik olarak yapılmış depolar mevcuttur ve duvarları tuğla örgü olan bu mekanların üzeri plastik esaslı modern malzeme ile örtülmüştür.

6. Malzeme ve Teknik

Yapının beden duvarları moloz taş malzemeyle yapılmış, kubbe kasnağında tuğla malzeme taş ile birlikte almaşık örgü tekniğiyle düzenlenmiştir. Yapının köşelerinde ise kesme taş kullanılmıştır. Günümüzde dış cephe üzerine derz yapılmıştır. Üst örtüde kubbe ve külhan bölümlerinin üzeri alaturka kiremitle kaplanmıştır. Kubbe eteklerinde tuğla malzeme ile kirpi saçak oluşturulduğu görülmektedir. Yapının dış kısmına yapılan müdahalelerde çimento içerikli harç ve mozaik kaplama kullanılmıştır.

Yapının iç kısmında soyunmalık mekanının duvarları sıvalı, mekanın ortasında bulunan küçük havuz da dahil olmak üzere tüm zemin ve sekiler mermer kaplamalıdır. Soyunma kabinleri, kapılar, şirvan katna çıkan merdivenler ve bu katın tüm korkuluk ve tabanı da ahşap malzemeyle oluşturulmuştur. Soyunmalık mekanının duvarlarında açılan tuğla alınlıklı pencerelerin biri hariç hepsinin içi dıştan tuğla örgü,

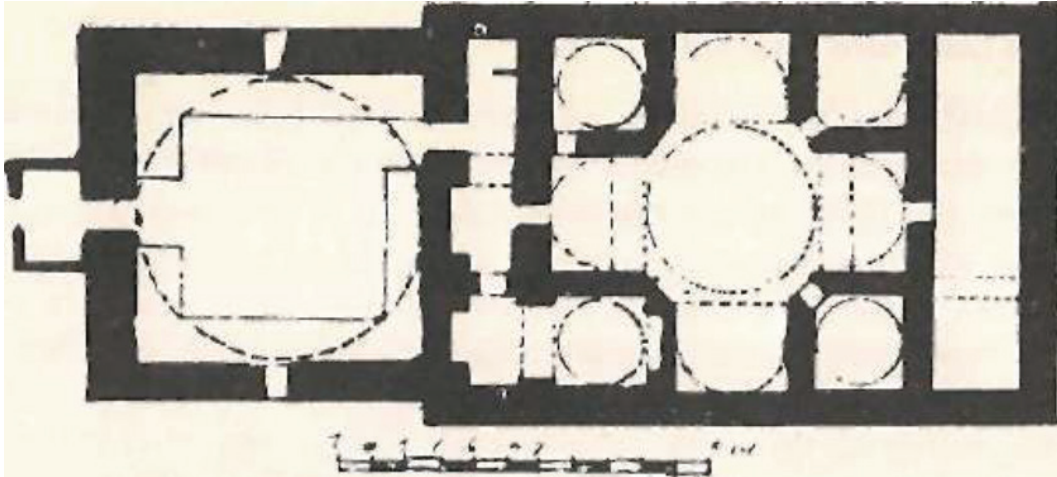
içeriden ahşap kaplama ile kapatılmıştır. Ilıklık bölümünde taban mermer kaplama, duvarlar belirli bir seviyeye kadar mermer ve seramik kaplama geri kalan kısmı ise sıvalıdır. Bu bölümde yer alan mazgal pencere metal menfez ile kapatılmış durumdadır. Bazı kapılar pvc, bazıları ahşap malzeme ile yenilenmiştir. Sıcaklık bölümünün de aynı şekilde zemini mermer kaplama duvarlar ise belirli bir seviyeye kadar mermer kaplama, diğer taraflar ise sıvalıdır. Güney yönünde sauna olarak kullanılan hücrenin tüm zeminini ahşap ile kaplanmıştır. Doğu yönünde yer alan halvet hücresinin içinde yer alan iki taş kurna orijinal olup diğerleri mermer malzemeyle sonradan yapılmıştır. Kubbelerde yer alan fil gözü açıklıkları ve cam fanuslar çimento harç ile oluşturulmuştur. Külhan bölümünün zemini toprak olup üst örtüsü ahşap karkas, duvarları moloz taş örgülüdür.

7. Süsleme

Yapının dış mekanında tuğla malzeme ile yapılan almaşık tekniğin cephede oluşturduğu hareketlilik ve hamamın giriş kapısının kemerinin kilit taşı yerinde kabartma olarak bir kum saati motifi dışında bir süsleme yapılmamıştır. İç mekan ise oldukça sade olmakla birlikte strüktür ile biçimin birleşiminden ortaya çıkan ve yapıya hareketlilik kazandıran bazı detaylar bulunmaktadır. Soyunmalık bölümünün kubbe geçişinde oluşturulan Türk üçgenleri, ılık bölümünün tavan eteğindeki zikzak şeklindeki düzenleme, mekanlara geçiş kapılarının üzerindeki sağır kaş kemerler, sıcaklık bölümünde eyvanların aynalı kaş kemerleri, sıcaklık duvarlarında bulunan sağır kemerlerin ve hücre girişlerinin üzerindeki zikzak şeklinde yukarı doğru daralan düzenlemeler, eyvan iç köşelerinde yer alan mukarnas dizileri ve doğu yönündeki halvet hücresinin dilimli trompları iç mekanı hareketlendiren süsleme unsurlarıdır.

8. Değerlendirme ve Sonuç

1927-1930 yıllarında Türkiye'nin belirli bölgelerini gezip notlar alan ve yapı çizimlerini hazırlayan Gabriel Amasya'daki tarihi eserleri de incelemiş ve hazırladığı kitabının 1934 yılında yayınladığı ikinci cildinde Amasya'da ki yapılardan önemli bulunanlarına da yer vermiştir. Gabriel Amasya bölümünde yapıların haritadaki yerlerini göstererek numaralandırmış ve bir liste yapmıştır. Bu listede 16 numara ile Kumacık hamamının olduğu yer de işaretlenerek isim verilmeden sadece hamam olarak belirtilmiş, fakat hakkında başka bir açıklama yapılmamıştır (Gabriel, 1934: 12-13). Vakıf Abideleri ve Eski Eserler kitabının Kumacık Hamamı ile ilgili bölümünde Gabriel'e ait olduğu bilinen bir plan yer almaktadır. Bu plan yapıya ait en erken tarihli plandır (Plan 3)(Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, 1983: 290). Bu kitapta yapının sıcaklık planından dört eyvanlı, iki köşe halvet hücreli olarak bahsedilmiştir.

Plan 3. Amasya Kumacık Hamamı'nın Gabriel'e ait planı (Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, 1983: 290)

Topçu, kitabında yer verdiği Kumacık Hamamını orijinalinde dört eyvanlı üç köşe halvet hücreli olarak tanımlamıştır. ılık mekanın güneyinde yer alan ve günümüzde havuz olarak kullanılan bölümün ılık üst örtüsünün devamı şeklinde düzenlenmesinden dolayı bu bölümün halvet hücresi değil, ilk yapılışından beri ılıklığa dahil olan bir bölüm olarak değerlendirmiştir (Topçu, 2018: 25 – 27). Oysa bu bölüm Gabriel'in planında da açıkça görüldüğü üzere hem ölçü hem de köşe pahları ile kuzey yönündeki halvet hücresiyle aynı özelliktedir. Sıcaklık bölümünün kuzeydoğu ve güneybatı hücreleri olduğunu düşündüğümüz fakat günümüzde değişik işlevlerde ve farklı bir planda olan bu mekanların sıcaklığa açılan köşe pahlarının yüzeyi günümüzde kapalı olsa da açık olan diğer köşe hücrelerinin kapı üzerindeki silme özellikleri ile aynı olduğu görülmektedir. Eyvan köşelerindeki dört pahlı yüzeyin aynı olması bize aynı zamanda ve aynı işlevde yapıldıklarını düşündüren önemli bir detaydır.

Kumacık Hamamına ait 1957 yılında çekilmiş bir fotoğrafta yapı batı cephesinden görülmektedir (Fotoğraf 19) (Türkiye'de vakıf abideleri ve eski eserler, 1983: 290). Henüz kapsamlı bir restorasyon geçirmediği görünen hamamın soyunmalık bölümünde hiç bir pencere açıklığı olmadığı görülmektedir. Kubbesi kiremitle kaplı soyunmalık bölümünün üzerindeki sekizgen açıklığı kapatan aydınlık fenerinin olmadığı da görülmektedir.

Fotoğraf 19. Amasya Kumacık Hamamının 1957 yılına ait fotoğrafı (VGM Arşivi)

Yapının ilk tesciline ait fişine ve yapı ile ilgili açıklamalarına ulaşamadığı için 1979 yılındaki durumu konusunda bilgi sahibi olunamamıştır. 1992 yılına ait fişte yer alan ve eski tarihli bir fotoğrafta bu kez yapı kuzey köşesinden görülmektedir (Fotoğraf 20). Bu Fotoğrafta hamamın giriş kapısının solunda kapı seviyesi üzerinde kandil için yapılan bir niş dikkat çekmektedir. Yapının kuzeydoğu duvarına bitişik olarak yapılan bir ek bina bulunmaktadır.

Fotoğraf 20. Amasya Kumacık Hamamı 1992 yılı tescil fişindeki fotoğraf (VGM Arşivi)

Hem Gabriel'in hem de hamamın günümüzdeki planına bakıldığında orijinal haliyle günümüze gelemediği görülmektedir. Hamamın dar ve uzun bir şekilde düzenlenen ılıklik kısmında bazı değişiklikler yapılmıştır. Sıcaklık bölümünün batı köşesinde yer alan halvet hücresinin ılıklikla arasında olan duvarın açılmasıyla bu bölüme dahil edildiği anlaşılmaktadır. Gabriel'in planında bu bölümün üzeri kubbeye örtülü gösterilmiştir. Sıcaklığın kuzey köşedeki hücrenin girişi ise günümüzdeki gibidir fakat farklı olarak kubbeye örtülü çizilmiştir. Gabriel'in planında fark edilen diğer bir husus soyunmalık bölümünün yapının diğer kütesine ortalanmış olarak çizilmiş olmasıdır. Günümüzde farklı düzende olan bu bölümün kubbeye geçiş tromplarına bakıldığında orijinal olabileceği düşünülmektedir. Anadolu'daki pek çok hamam yapısının soyunmalık kısmının diğer bölümlerle simetrik şekilde yerleştirilmediği görülmektedir. Soyunmalık bölümünün planında orijinal olmayan tek bölümün kuzeydoğu köşesinde depo olarak kullanılan dikdörtgen mekan olduğu düşünülmektedir. İleride yapının duvarlarında yapılacak detaylı inceleme, diletasyon ve raspalarla dönem farklılıklarını gösterecek veriler elde etmek mümkün olacaktır.

Hamamın soyunmalık bölümünün beden duvarlarında açılan pencerelerin daha fazla aydınlık almak gibi işlevsel bir amaçla yapılmış olmalıdır. Hamama ait erken tarihli fotoğraflarda bu pencere açıklıklarının olmadığı görülmektedir. 16 yüzyıl itibarıyla hamamların soyunmalık kısımlarında yüksek seviyede pencereler açılmaya başlandığı bilinmektedir. Gabriel'in planında soğukluğun girişinin iki yan duvarında birer açıklık görülmekte fakat bunların derin bir niş ya da dışarıya açılan bir mazgal şeklinde olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Duvarlarda orijinalinde bir açıklık olup olmadığı ancak yapılacak raspa ve detaylı incelemelerle anlaşılacaktır. Sonradan açılan pencereler ise muhtemelen soğukluk içindeki şirvan katının orta noktasında kalması nedeniyle kapatılmış, sadece girişin sağındaki pencere ise aydınlık sağlamak için açık bırakılmıştır. Soyunmalık bölümünün kubbесinin ortasında yer alan sekizgen açıklık pek çok hamamda olduğu gibi daha önceden bu bölümde aydınlık fenerinin olduğunu işaret etmektedir fakat yapılan müdahaleler sonucunda günümüzde sadece cam ile kapatılmış durumdadır.

Yapının içindeki tüm mermer kaplamalar, orijinal olmayan bazı kurnalar, seramik kaplamalar, soyunmalık ve ılıklik kısmındaki ahşap kabin ve dolaplar, ahşap ve pvc malzeme ile yapılmış kapılar ve bölmeler sonradan yapılan uygulamalardır. Yapının dışında ise kapatılan pencerelerde kullanılan demirler, tuğla örgüler, kubbeler arasında kalan düz alanların çimento harçlı şap ve mozaik kaplamaları, saçaklara ve değişik yerlere sağlamaştırma amaçlı olarak yapılan çimento esaslı harçlar, yapıya bitişik olarak yapılan ek depoların sac kaplamaları sonradan yapılan müdahalelerdir. Yapı içinde sadece sıcaklığın doğu köşesindeki hücresinde orijinal iki kurna bulunmaktadır.

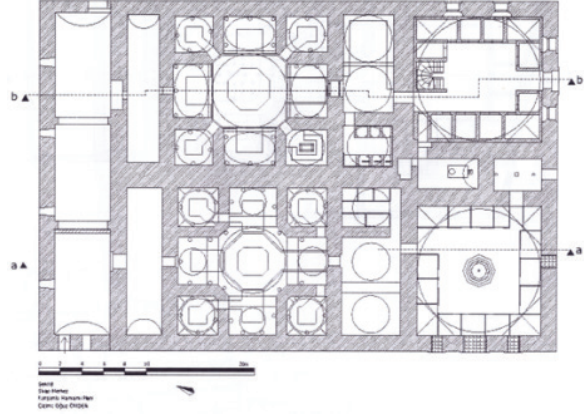
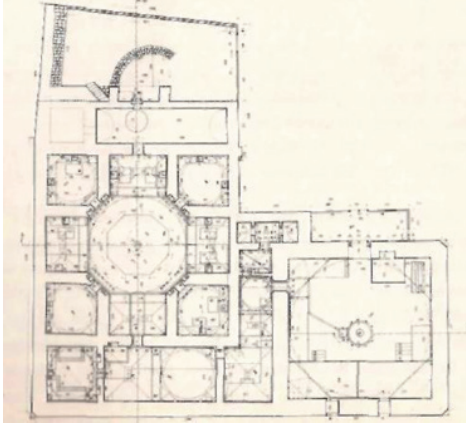
Anadolu'daki Türk hamam yapılarına dair farklı plan tipolojileri yapıldığı görülmektedir. Hamamlar kullanım amaçlarına, halvet sayısına, devirlere, plan ve kütle özelliklerine göre çeşitli şekillerde gruplandırılmıştır.³ Semavi Eyice ise hamamların sıcaklık mekanının planına göre sınıflandırılması gerektiğini belirten ilk araştırmacıdır ve sınıflandırmasını altı grupta toplamıştır (Eyice, 1960: 108). Önge de Eyice gibi hamamların sıcaklık bölümünün dikkate alınarak gruplandırılması gerektiğini belirtmiştir (Önge, 1979: 129). Bu makalede Eyice'nin sınıflandırması temel alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Eyice'nin sınıflandırması incelendiğinde "Yıldızvazi (Radyal)" planlı tip ile "Haçvazi –Dört Eyvanlı Köşe Hücreli" tipin Anadolu'da en çok kullanılan plan tipleri olduğunu Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler döneminde de uygulanıp Osmanlı döneminde de benimsenen ve geliştirilen iki önemli ve yaygın tip haline geldiğini söylemek mümkündür.

3 Sınıflandırmaların detayları için bk. (Ülgen, 1950; Aru, 1949).

Kumacık Hamamının da orijinalinde sahip olduğumu düşündüğümüz Haçvari –Dört Eyvanlı ve Dört Köşe Hücreli” sıcaklık plan tipi Anadolu’da en çok kullanılan hamam planlarından biridir. 12. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar en çok tercih edilen ve sürekliliği olan bir plan tipidir. Bu plan tipine en erken örnek olarak 12. yüzyıla tarihlendirilen Ani’deki iki Selçuklu hamamında (Balkan, 1970: 39-57), 13. yüzyılda Konya Sahip Ata (Sultan) Hamamında (Önge, 2005: 234), 14. yüzyılda Bursa Orhan Bey Hamamı erkekler kısmında (Ayverdi, 1966: 111), 14.yüzyıl ikinci yarısında Karaman Süleyman Bey hamamında (Denktaş, 2008: 404-405), 16. yüzyılda Sivas merkez Eski Paşa Hamamında (Önder, 2007: 27,242) rastlanmaktadır. Geç dönemde ise 17.yüzyılda Tokat Sultan Hamamı (Eravşar, 2004: 21), 18.yüzyılda Sivas merkez Şirinoğlu Hamamı (Önder, 2007: 104,258), 19. yüzyılda Sivas merkez Mehmet Ali Bey hamamı (Önder, 2007: 251), 20.yüzyılda Kayseri Pınarbaşı Hamamı (Denktaş, 2000: 231) bu tipe örnek verilebilir.

Kumacık Hamamının sıcaklık plan tipi Merzifon Karamustafa Paşa Hamamı (1678) (Görsel 23), Merzifon Tuzpazarı Hamamı (1677)(Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, I,1983: 327) ve Sivas Kurşunlu Hamamında (1576) da görülmektedir (Önder, 2007: 57-58) (Görsel 24). Amasya’ya yakın olan Tokat ve Kastamonu’daki pek çok hamam plan ve özellikle dış görünüş ile Amasya hamamlarına benzemektedir (Görsel 25,26). Tokat Zile Yeni Hamam (15-16 yüzyıl) plan itibarıyla Kumacık Hamamına yakın bir örnektir (Çal, 1988: 113).

Fotoğraf 23.- 24. Merzifon Karamustafa Paşa Hamamının planı (Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, I,1983: 325) ve Sivas Kurşunlu Hamamı (Önder, 2007: 247)

Fotoğraf 25 – 26. Tokat Zile Tacettin İbrahim Paşa Hamamı (1494)⁴ ve Kastamonu Adapazarı Hamamı (Aksoy, 2011: 69)

4 <http://www.yerturk.com/yer-tacettin-ibrahim-pasa-hamami-zile-tokat.html#ad-image-0>

Amasya merkezde Ayas ağa külliyesine akar olarak ayrı bir arazi satın alınmak suretiyle 1495 yılında inşa edildiği bilinen Kumacık hamamı orijinal planıyla günümüze gelememiştir. Hamamın orijinal planında Anadolu'da en çok kullanılan "haçvari planlı, dört eyvanlı, köşe halvet hücreli" plan tipi tercih edildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Hamamın günümüzdeki planına baktığımızda özellikle ılıkılık ve sıcaklık bölümlerinin orijinal haliyle günümüze gelememiştiği görülmektedir. Sıcaklığın güneybatı köşesindeki halvet hücresi tamamen iptal edilerek ılıkılık bölümünün güneybatı köşesi ile birleştirilerek günümüzde havuzun bulunduğu dikdörtgen planlı mekan elde edilmiştir. Sıcaklığın kuzeydoğu köşesindeki orijinalinde kare planlı halvet hücresi de bozularak dikdörtgen bir alana dönüştürülmüş ve traşlık olarak düzenlenmiştir. Bunlara ilave olarak soyunmalığın kuzeydoğusundaki günümüzde depo olarak kullanılan orijinal olmayıp sonradan yapılan onarımlarda eklenmiş olmalıdır. Hamamdaki mekanların birbirleriyle olan ilişkileri incelendiğinde diğer hamamlardan farklı olarak ılıkılık bölümünün oldukça dar tutulduğu görülmektedir. Bu durum yapının inşasından sonraki dönemlerde yapılan onarımlardan kaynaklanmış olmalıdır.

İnşasından sonraki dönemlerde yapılan düzenlemelerle günümüze bazı yerleri değişmiş olarak ulaşan Kumacık Hamamının orijinal planında "haçvari planlı, dört eyvanlı, köşe halvet hücreli" olarak yapıldığı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi (2007). *Amasya Tarihi*. Haz. Mesut Aydın, Güler Aydın. C. I. Aksoy, Ercan (2011). *Kastamonu Hamamları*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Aru, Kemal, A. (1949). *Türk Hamamları Etüdü*. Doçentlik Çalışması, İstanbul.
- Ayverdi, E. Hakkı (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. Cilt: I, İstanbul.
- Balkan, Kemal (1970). "Anı'de İki Selçuklu Hamamı". *Anadolu*, XII: 39-48.
- Çal, Halit (1998). "Zile Hamamları". *Türk Etnografya Dergisi*, 18: 103-123.
- Denktaş, Mustafa (2008). "Karaman Hamamları". *Karaman Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Karaman Valiliği. 387- 438.
- Denktaş, Mustafa (2000). *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler, Hamamlar)*. Kayseri: Kıvılcım yayınları.
- Eravsar, Osman (2004). *Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar)*. Konya.
- Eyice, Semavi (1960). "İznik 'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme". *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi. Tarih Dergisi*, C. 11/ 15: 108.
- Gabriel, Albert (1934). *Monuments Turks D'Anatolia*. Tome Deuxième, Amasya – Tokat – Sivas. Paris.
- Gürbüz, Adnan (1993). *Toprak - Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Önder, Oğuz (2007). *Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamları*. Y. Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Önge, Yılmaz (1979). "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma". *Vakıflar Dergisi*, 12: 121-135.
- _____ (1995). *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*. Ankara: VGM Yayınları.
- Şahin, İlhan ve Feridun Emecan (1991). "Amasya". *İslam Ansiklopedisi*, C. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1 – 4.
- Şenol, Eren (2010). *Amasya'nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Tan, Seçkin (2007). *Ayas Ağa Külliyesinin Koruma-Kullanma Sorunlarının Saptanması ve Restorasyon Önerisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Topçu, Sultan Murat (2018). *Amasya'da Türk Devri Hamamları*. Kayseri: Kimlik yayınları.
- Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler* (1983). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. I.
- Uraz, Gediz (1994). *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ülgen A. Saim (1950). "Hamam". *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5. İstanbul: MEB Yayınevi, 174-177.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.
- Yılmaz, Ali, Kemalettin Şahin ve M. Hazım Şahin (2013). "Depreme Bağlı Yeri Değiştirilen Bir Şehir: Erbaa, Tokat". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/24: 414 – 425.

Elektronik Kaynaklar

<https://depem.afad.gov.tr/tarihseldepremler> (Erişim Tarihi: 04.12.2019).

http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/8273773702779a0_ek.pdf (Erişim Tarihi: 03.12.2019).

<http://www.yerturk.com/yer-tacettin-ibrahim-pasa-hamami-zile-tokat.html#ad-image-0> (Erişim Tarihi: 03.12.2019).